
Naško Križnar
Vizualna antropologija v tranzicijskih državah

(Diskusijski prispevek na mednarodni konferenci *Origins of Visual Anthropology, Putting the Past Together*, v Göttingenu, 21. – 25. junij 2001, v sekciji *Visual Anthropology Becoming an Academic Discipline*, 25. junij 2001)

1

Predstaviti želim kratek pregled možnih vsebin, ki zadevajo vizualno antropologijo v t. i. tranzicijskih državah. Gre za vzhodno in jugovzhodno evropske države, ki so po padcu berlinskega zidu začele preurejati svoje družbeno-ekonomske sisteme in jih prilagajati zahtevam zahodnoevropske demokracije oz. Evropske zveze. Nekateri jih imenujejo tudi države Drugega sveta (Erjavec 1996).

Izhajal bom predvsem iz slovenskih izkušenj, a bo verjetno marsikaj veljalo tudi za druge podobne države v omenjeni regiji. Številne postavke, ki jih bom omenjal, pa bi veljalo pozneje še podrobneje preveriti, preučiti in dopolniti.

Seveda pa ni moj namen, da bi s tem prispevkom poudarjeno ločeval omenjene države od preostalega dela Evrope. Nasprotno, želim jih primerjalno vključiti v evropsko informacijsko telo obravnavanega delovnega področja.

Nekaj podobnega je danes (25. junija 2001, op. p.) v svoji predstavitvi želela narediti Colette Piault, a se je pri tem omejila samo na evropske festivale, konference, srečanja in omrežja na področju vizualne antropologije. Moj prvi komentar k njenemu prispevku je, da je napisan s stališča zahodnoevropskega opazovalca. To je dejstvo, ne kritika. Toda, ali ne bi bilo bolje pisati razvoja vizualne antropologije v tranzicijskih državah iz, recimo, bolj emske perspektive. Že zato, da ne bi imeli opraviti s podobnimi geografskimi spodrsjlaji, kakršen je npr. tisti, da je Zagreb prestolnica Slovenije.

2

V času, ko se je etnografski film začel obračati v bolj analitsko fazo, pogojno in poenostavljeno imenovano vizualna antropologija, je bila Evropa politično, kulturno in socialno zelo raznovrstna regija. V vzhodni Evropi ni bilo tradicije (kulturne) antropologije kot temeljne znanstvene discipline, prek katere se je v anglosaških deželah etnografski film v stiku z znanostjo počasi spreminjal v poddisciplino – vizualno antropologijo. Bile pa so etnografija, etnologija, folkloristika – vse akademske discipline s svojimi ustanovami, univerzitetnimi programi itn., skratka nekaj, kar je

bilo težko spreminjati, premikati ali prilagajati. Zato ni bilo veliko možnosti za naravno integracijo vizualne antropologije.

Postavka številka ena

Raziskati in preučiti, pod kakšnimi imeni se je odvijala vizualno antropološka dejavnost v posameznih državah. Ugotoviti, katere humanistične in družboslovne discipline so sprejele vizualni način zbiranja, analize in predstavitve raziskovalnih podatkov.

Pri tem mislim na intenzivnejše vključevanje filmskega beleženja etnografske in sociološke tematike v znanstvene raziskave v petdesetih in šestdesetih letih. Takratno gledanje na možnosti uporabe filma je pregledno predstavil Luc de Heusch v eseju *Cinema and social sciences* (1962) po naročilu Unesca (de Heusch 1988).

Svojevrstna mimikrija, ki jo nakazuje to izhodišče, ni samo značilnost vzhodne Evrope. Naj omenim samo metamorfoze nekdanjega Mednarodnega Odbora za etnografski film (CIFE), ki je bil najprej CIFE (Comité international du film ethnographique), nato CIFES (S za sociologijo) in pozneje CIFH (Comité international du film d'homme). Vsaka od kratic razkriva nova področja znanosti ki jih je zajela dejavnost mednarodnega odbora. V osemdesetih letih smo v Evropi dobili EAVSOM (European Association for Visual Studies of Man). In končno naj omenim izraz *vizualne raziskave*, ki se je v svetovnem merilu udomačil na zagrebškem srečanju ICAES 1988 kot prvi del glavnega naslova sekcije za vizualno antropologijo.

Očitno je, da različna imena ali oznake za isto disciplino pričajo o določenih težavah pri sidranju vizualne antropologije v Evropi, vključno s tranzicijskimi državami.

Postavka številka dve

Bibliografija in filmografija.

Morali bi ugotoviti, kje so pisci objavljali članke, razprave in eseje, ki obravnavajo vsebine, blizu vizualni antropologiji v najširšem smislu. Velika verjetnost je, da so bila številna besedila z vizualno-antropološko vsebino objavljena v nespécializiranih publikacijah. Ugotoviti je treba, ali so akademske publikacije v posamičnih državah sploh sprejemale vizualno-antropološka besedila. Pri izdelavi filmografij in bibliografij bi morali preseči jezikovne pregrade. Upoštevati bi morali objave v vseh jezikih, podobno kakor je to že upoštevano v nekaterih bibliografijah in filmografijah (Husmann, Wellinger, Rühl, Taureg 1992 ali Chiozzi 1984).

Postavka številka tri

Metodologija.

Dobro bi bilo raziskati metodološke osnove posamičnih vizualno raziskovalnih dosežkov v tranzicijskih državah.

Skušali bi ugotoviti, ali se filmska kamera v posamičnih primerih uporablja pretežno za beleženje govora, aktivnosti ali okolja. Ob konkretnih primerih bi tudi spoznali vlogo snemalca, ki je lahko opazovalec ali pa udeleženec dogajanja, in hkrati tudi kaj raziskovalec (in z njim njegova znanstvena disciplina) od vizualnega zapisa sploh pričakuje(ta). Se vizualni zapis uporablja predvsem kot pripomoček pri raziskavi in arhivski dokument ali služi tudi za predstavitev znanstvenih ugotovitev v obliki dokumentarnega filma?

Pri tej nalogi lahko pričakujemo najzanimivejše ugotovitve o vključevanju vizualnih antropoloških izkušenj v raziskovalni proces posameznih humanističnih disciplin, značilnih za vzhodno Evropo. Ne strinjam se z mnenjem nekaterih, da je vizualna antropologija samo ena in da vsega, kar je nastalo na podlagi neantropoloških disciplin, ne moremo upoštevati v referenčnem krogu vizualne antropologije. Vse kaže, da je za Evropo in še posebej za evropske tranzicijske države značilno prav selektivno sprejemanje vizualno antropoloških izkušenj. Metodološki fragmenti kot podlaga za vizualno antropološko delovanje pa se združujejo v pojmu vizualne raziskave. Zato bi morali s posebno občutljivostjo preučiti posamezne prakse, ki gotovo vsebujejo zametke specifičnih pristopov in ki so posledica aplikacije vizualno-antropoloških izkušenj na »domače« znanstvene discipline. Ovrednotenje specifičnih vzhodnoevropskih praks lahko samo obogati polje vizualne antropologije in vizualnih raziskav.

Postavka številka štiri

Akademski profil vizualne antropologije in njenih pojavnih oblik v posamičnih državah.

To naj bi bila osebna izkaznica vizualne antropologije. Vsebuje naj naslednje rubrike: 1. število profesionalnih raziskovalcev, 2. število zaposlitvenih mest (oddelkov, ustanov, inštitutov), 3. možnost univerzitetnega študija (dodiplomski, podiplomski), 4. število univerzitetnih predavanj in programov, 5. število diplomirancev, magistrrov in doktorjev na tem področju, 6. možnost kandidiranja za financiranje vizualnih raziskovalnih projektov, njihovo število in naslovi, 7. število specializiranih produkcijskih enot za izdelavo vizualnih zapisov kulture in etnografskih filmov, 8. število in značilnosti vizualnih arhivov, 9. število in naslovi periodičnih publikacij, konferenc, festivalov, omrežij v posameznih državah.

3

Za konec bom omenil dve pomembni globalni aktivnosti oz. pobudi, ki sta močno vplivali na razvoj vizualne antropologije v tranzicijskih državah.

Trenutno je skupno vprašanje v vseh teh deželah, kdaj bodo vstopile v Evropsko zvezo. Toda vedeti bi morali, da je bila Evropa na področju etnografskega filma in vizualne antropologije že dvakrat združena.

Prvič se je to zgodilo v obdobju Mednarodnega odbora za etnografski film (CIFE – Comité international du film ethnographique), ki ga je osnoval Jean Rouch v petdesetih letih, drugič pa v obdobju delovanja Komisije za vizualno antropologijo (CVA – Commission for visual anthropology pri IUAES), ki jo je vodil Asen Balikci v osemdesetih letih.

3.1

V času CIFE je bilo pomembno, da so nacionalni odbori po letu 1956 širili strategijo CIFE po vsej Evropi, na obeh straneh Zidu. Strategija je bila na kratko naslednja: izdelava urgentnih vizualnih zapisov in sodelovanje med etnografi in profesionalnimi filmarji. Marsikdo bo zamahnil z roko, češ, saj to ni bila vizualna antropologija, to je bil etnografski film. Že res, toda treba se je zavedati, da so se takrat številni ljudje iz akademskega sveta prvič srečali s filmsko tehnologijo oz. s postopkom izdelave filma ali celo prvič vzeli kamero v roke. Strategija CIFE pa je bila delno zasnovana na podukih Margaret Meadove: urgentno snemanje in pojmovanje filma kot paketa informacij, ki jih je treba izluščiti s pomočjo posebnega analitičnega postopka.

UNESCO kot sponzor CIFE je bil dobro kritje za delovanje v vseh političnih sistemih, zato so aktivnosti na področju etnografskega filma lahko tekle nemoteno.

Izjemnega pomena so bili mednarodni sestanki CIFE, na katerih so se udeleženci seznanjali s taktiko in metodologijo etnografskega filma in z njegovo uporabo v znanstvenih raziskavah in pri popularizaciji etnografije.

Eden najpomembnejših sestankov CIFE je bil v Perugii leta 1959, na katerem je bila prepoznana in legalizirana raznovrstnost etnografskega filma in na katerem je bil ustanovljen Festival dei Popoli.

Eden od spominov na ta sestanek je povezan z IWF (Inštitutom za znanstveni film v Göttingenu). Po sestanku v Perugii je Niko Kuret, tajnik slovenskega Odbora za etnografski film zapisal, da obžaluje odsotnost nemških predstavnikov: »Saj so poleg Nemcev – ki stoje pri CIFE, žal, ob strani« (Križnar 1996, 84). Treba je vedeti, da je bil v tistem času IWF kljub svoji metodološki togosti ali pa prav zaradi nje, zgled in trden simbol kontinuitete razvoja znanstvenega filma, posebno v vzhodni Evropi. Kadarkoli so akademiki skušali zanikati pomen uporabe filma pri znanstvenih raziskavah, se je prizadeti skliceval na IWF in akademiki so umolknili. Zlasti je bila cenjena Encyclopaedia Cinematographica.

V tem času je bil v Sloveniji ustanovljen Odbor za etnografski film, kot eden nacionalnih odborov CIFE, le da v okviru jugoslovanskega Odbora, ki je imel sedež v Zagrebu. Posnetih je bilo več etnografskih dokumentarnih filmov, med njimi je Štehvanje (1959) prejelo specialno nagrado na Festivalu dei Popoli v Firencah leta 1960, kar je prvo mednarodno odlikovanje za slovenski etnografski film (Križnar 1996 in 2001).

3.2

Drugo obdobje, ki sem ga omenil, je bilo obdobje intenzivnega (planetarnega) povezovanja v okviru CVA – Komisije za vizualno antropologijo pri IUAES v osemdesetih letih, ki je delovala tudi v vzhodnoevropskih državah. Asen Balikci je spletel mrežo vizualnih antropologov, ki so sodelovali prek glasila CVA in na številnih mednarodnih konferencah. To je bil resnično nenavaden občutek. Nenadoma smo ugotovili, da je tam v svetu nekaj, kar ne samo da je podobno našim prizadevanjem, temveč bi jim bilo lahko za zgled in za kar prej nismo imeli niti imena. Zdaj pa je bilo pred nami in ugotovili smo, da ima ime in utrjeno referenčno okolje, v katero smo se lahko zatekli. Končno smo srečali gospo vizualno antropologijo.

Takrat se je v Sloveniji odprlo prvo profesionalno delovno mesto za etnografski film in vizualno antropologijo: Avdiovizualni laboratorij pri ZRC SAZU, leta 1983. Ko sem pisal osnutek programa tega oddelka, sem imel v mislih nekaj vmes med francoskim CNRS (Centre national des recherches scientifiques), kjer je delal Jean Rouch, in IWF (Inštitut za znanstveni film v Göttingenu), kjer je zgledno potekala sistematična filmska produkcija, financirana s strani države. Nastalo pa je, seveda, nekaj tretjega (Križnar 2001).

Morda je bil vrhunec omenjenega obdobja na konferenci z naslovom Visual research strategies. Visual anthropology in the 80', ki je potekala v Zagrebu leta 1988 v okviru XI. ICAES. Udeležili so se je vizualni antropologi, etnologi in etnografi z vsega sveta. Če je bilo srečanje v Chicagu (1973) afirmacija termina vizualna antropologija v svetovnem merilu, je morda zagrebško srečanje pomenilo podobno uveljavitev pojma vizualne raziskave.

Vzporedno s planetarnim omreženjem vizualne antropologije so v Evropi potekale številne pobude, med njimi EAVSOM (European Association for Visual Studies of Man) s številnimi sotrudniki in Paolom Chiozzijem kot tajnikom. Eden od rezultatov evropskih pobud je izid zbornika *Yearbook of visual anthropology* (1993), posvečenega obletnici *Balinese character* (1942). Evropske pobude, EAVSOM in zlasti uvajanje izraza »vizualne raziskave«, so pomagale mehčati amerikanizacijo vizualne antropologije, hkrati so pa iskale specifično evropsko usmeritev na tem področju. Vizualne raziskave so pojem, ki se bolje prilega evropskemu akademskemu okolju kakor vizualna antropologija. Omenil sem že, da v Evropi ni bilo antropološke tradicije, bile pa so etnografija, etnologija, folkloristika. Vsaka od teh disciplin je na svoj način pristopila k vizualnim pojavom in razvijala svoj način uporabe vizualnih zapisov. Vse te pojave je povezal pojem vizualne raziskave, ki jih zato štejejo za evropski prispevek k razvoju vizualne antropologije.

3.3

Kaj bi torej lahko označili kot evropsko posebnost na področju vizualne antropologije v najširšem smislu?

- Utemeljitev vizualne antropološke dejavnosti pri različnih znanstvenih disciplinah, kar se vidi že v metamorfozah naziva mednarodnega odbora za etnografski film: CIFE, CIFES, CIFH. (Gl. zgoraj!)
- Usmeritev v raziskovanje lastne kulture, bolj kakor tuje.
- Publiciranje v številnih evropskih jezikih in kot posledica tega slabša mednarodna komunikativnost.
- Nekomercialna usmeritev produkcije etnografskega filma.
- Izdelovanje filmskih zapisov za arhiv ima morda prednost pred produkcijo za javno predvajanje. Zgled za to je IWF s sistematičnimi zbirkami po vzoru naravoslovnih znanosti.
- Najznačilnejši evropski izum pa je Cinéma verité (cinéma du réel) po kino pravdi Dzige Vertova, ki je odprl nove perspektive zlasti za vizualno preučevanje lastne kulture.

Naslednje značilnosti pa lahko pripišemo še posebej razvoju v tranzicijskih državah: Ideja vizualne antropologije ni prišla v prazen prostor. Srečala se je s specifično znanstveno, kulturno in socialno tradicijo. Rezultat so specifične (aplikativne) oblike vizualne antropologije.

Za vzhodno Evropo je značilna šibka infrastrukturna podpora vizualni produkciji. Ni bilo dovolj denarja za opremo. Digitalizacija produkcijskega okolja je zato velika priložnost za te dežele.

Med naloge novega vodstva CVA, katerega predsedstvo je z junijem 2001 prevzel Rolf Husmann, bi morda vključili tudi preiskavo položaja vizualne antropologije v posamičnih tranzicijskih državah, s posebnim ozirom na omenjene postavke. Pridobljeni rezultati bodo pomagali pravilno ovrednotiti razvoj vizualne antropologije v tranzicijskih državah in s tem obogatili evropsko različico vizualne antropologije.

Omenjene aktivnosti na področju vizualne antropologije v Evropi in v svetu so v Sloveniji pripomogle do naslednjih rezultatov:

Dve profesionalni mesti za produkcijo etnografskega filma in za vizualne raziskave (Avdiovizualni laboratorij pri ZRC SAZU in kustodiat za etnografski film pri SEM), predmet na univerzi (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo pri FF), diplomske in magistrske naloge, en doktorat, mednarodne konference, bibliografija (članki, knjige)

in filmografija (Zbirka vizualne dokumentacije in serija video filmov), poletna šola (Križnar 2001).

Na področju metodologije se je uveljavil pojem vizualne raziskave, ki označuje raziskovanje vizualnih pojavov kulture, vizualnih sistemov in etnografskega filma.

4

Vesel sem, da sta danes med nami na konferenci oba glavna protagonista, ki sem ju omenjal v svojem prispevku – Jean Rouch in Asen Balikci. Čas je, da se jima zahvalim, ker je njuna dejavnost bistveno vplivala na razvoj etnografskega filma in vizualne antropologije v Sloveniji in v drugih tranzicijskih državah, čeprav se morda sama tega niti ne zavedata.

Literatura:

Chiozzi, Paolo (1984), *Antropologia visuale*. La casa Usher, Firenze.

Erjavec, Aleš (1996), *K podobi*. ZKOS, Ljubljana.

De Heusch, Luc (1988), *The Cinema and social Sciences: A Survey of Ethnographic and Sociological Films. Visual Anthropology*, Vol. 1, No 2, Harwood academic publishers, Chur-Melbourne, str. 99-156.

Husmann, R., Wellinger I., Rühl J., Taureg M. (1992), *A Bibliography of Ethnographic Film*. Göttinger Kulturwissenschaftliche Schriften 1. Göttingen.

Križnar, Naško (1996), *Vizualne raziskave v etnologiji*. Založba ZRC, Ljubljana.

Križnar, Naško (2001), Trenutek slovenskega etnografskega filma. *Glasnik SED* 41/1,2, str. 72-77.

Yearbook of visual anthropology (1993). Vol.1, Angelo Pontecorboli Editore, Firenze.

Filmografija:

Štehvanje (1959), Viba film, scenarij in besedilo Niko Kuret, kamera Ivan Marinček, režija Ernest Adamič, 35 mm, zvočni, barvni, 279 m.